शेतात आशेच्या कक्षा विणतांना

Archana Bhatt, Vipindas and Divya P R

पर्यावरणपूरक पद्धतीने अनेक शेतकरी त्यांचे ज्ञान व अनुभव यांचा उपयोग करीत धान्य पिके घेत कळकळीने समाज ऋण फेडत आहेत. पारंपरिक ज्ञान एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे याच पद्धतीने पुढे जात असे. त्यापुढे एक पाऊल टाकीत आजचा शेतकरी आधुनिक तंत्रज्ञान व समाज माध्यमांचा वापर करीत आपले ज्ञान मोठ्या प्रमाणावर लोकांना देत आहे व ज्यांना शेतीत रुची आहे त्यांच्यापर्यंत पोहोचत आहे. श्रीयुत अयुब हे यापैकीच एक. नावीन्यपूर्ण रीतीने व कळकळीने शेतीविषयक शिक्षण देणारे शिक्षक आहेत.

विद्यार्थी शिकण्यासाठी अयुब फार्म ला भेट देतात

हल्लीच्या हवामान बदलांच्या व अन्न सुरक्षेचा विचार करताना तसेच शेती व्यवसायातील अनेक प्रश्नांबाबत समग्र दृष्टिकोन अंगीकारणे आवश्यक झाले आहे. पारंपरिक शिक्षणप्रणाली आजच्या शेतकी पर्यावरणासाठी फारशी व्यवहार्य ठरत नाही. आजही आपण व्यवहार्य पैलूंचा आपल्या शिक्षण व्यवस्थेत अंतर्भाव करण्यापासून फार लांब आहोत. पोषक बाग, शेतकी शाळा अशा बाबींचा अंतर्भाव करीत काही खाजगी शाळा तरुणांना शेतीचा परिचय करून देण्याच्या दृष्टीने काही सशक्त पावले उचलीत आहेत.

काही तळमळीने काम करणाऱ्या व्यक्तींनी त्यांच्या प्रत्यक्ष शेतातील कामाच्या अनुभवाचा आधार घेत लोकांना शिक्षित करण्याची जबाबदारी स्वीकारली आहे. त्यापैकी एक आहेत. वायनाड-केरळमधील मानधवडीतील श्रीयुत अयुब थोट्टोली. त्यांना त्यांच्या अनुभवाचे ज्ञान समाजाला देण्याची तीव्र आस आहे. शेतीतून नफा कसा मिळवता येईल. सेंद्रिय शेती कशी करावी, शेतीविषयक विविध तंत्रे आणि इतरही बऱ्याच गोष्टी शिकविण्यासाठी श्री. अयुब त्यांच्या शेतावर वर्ग घेतात. शेतकरी, विद्यार्थी, स्त्रिया आणि इतरही बाहेरील व्यक्ती यांच्यासाठी हे वर्ग चालविले जातात. शेतकरी, विद्यार्थी आणि ज्यांना शेतीविषयक शिक्षणात रुची आहे अशांमध्ये श्री. अयुब हे प्रसिद्ध आहेत.

प्रारंभ / सुरवात

श्री. अयुब हे पारंपरिक शेतकरी नाहीत. त्यांची पार्श्वभूमी अर्थशास्त्र विषयाची आहे. बंगलोर येथील खाजगी फर्ममध्ये ते काम करीत होते. त्यांच्या वृद्ध वडिलांच्या प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे त्यांनी उत्तम पगाराची नोकरी सोडून आपल्या मूळगावी परतण्याचे ठरविले.

नव्याने शेती सुरू करताना आरंभी श्री. अयुब यांना बराच संघर्ष करावा लागला. प्रथम त्यांनी केळीची व विविध भाज्यांची लागवड केली. त्यानंतर त्यांनी कमी कालावधीत तयार होणारी पिके घेत शेतीचे रूप बदलले. यामुळे त्यांना दैनिक व मासिक स्वरूपाचे स्थिर उत्पन्न प्राप्त करता आले. पपईसारख्या काही ठराविक पिकांसाठी त्यांनी लागवडीची वेळ बदलली. यामुळे संपूर्ण पिके एकाच वेळी हातात येण्याऐवजी वर्षभर ही फळे उपलब्ध होऊ लागली.

अर्थात त्यांना बाजारातील आव्हानांना तोंड द्यावे लागले. उत्तम दर्जाची, रासायनिक द्रव्यविरहित भाज्यांचे उत्पादन घेत असूनही त्यांचे उत्पादन सुपरमार्केटमध्ये मिळणाऱ्या भाज्यांसारखे आकर्षक नव्हते. त्यामुळे त्यांना योग्य किंमत मिळत नव्हती. हे प्रश्न सोडवण्यासाठी त्यांनी थेट शेतातून विक्री सुरू केली. या पद्धतीने त्यांची विक्री वाढली. प्रवासी आणि स्थानिक माध्यमांनी त्यांना पाठबळ दिले. काळाच्या ओघात श्री. अयुब यांच्या प्रयत्नांमुळे तसेच त्यांच्यातील शिक्षणाच्या तीव्र इच्छेमुळे ते शेतीतून नफा मिळवू शकले.

अयुब यांच्या सर्जनशीलतेमुळे त्यांचे अनुकरण करणारे अनेक शेतकरी त्यांच्याकडे आकर्षित झाले. त्यांनी बाबूंची लागवड सुरू केली. कारण रुक्ष वातावरणात टणक बांबू वाढू शकतात. उच्च घनतेमध्ये मिरे लागवड करण्याची व्हिएतनाम पद्धतीचा त्यांनी अवलंब केला. ज्यामुळे त्यांची अधिक ख्याती झाली व त्यांचे उत्पन्नही वाढले. सध्या ते वैविध्यपूर्ण शेती करतात ज्यामध्ये भरपूर फळे, भाज्या, बांबू, मत्स्योत्पादन व स्थानिक वृक्ष यांचा समावेश आहे. पर्यावरण संकटामुळे व ग्राहकांची मागणी असल्याने ते संपूर्ण सेंद्रीय पद्धतीनेच लागवड करणे पसंत करतात. झिरो बजेट शेती; नैसर्गिक शेती व इतर सेंद्रीय व्यवस्थापन पद्धतीचाच ते अवलंब करतात.

आशेची कक्षा

सातत्याने अनेक वर्षे शिक्षण घेत श्री. अयुब आता त्यांच्या शेतकी अनुक्रमाविषयी अभिमानाने ठामपणे सांगतात. त्यांचा पूर्ण विश्वास आहे की, शिक्षण हे स्वानुभवातूनच मिळते आणि ज्ञान सर्वांना वाटून दिल्याने वृद्धिंगत होत जाते. त्यांनी ही त्यांचा हा प्रवास अनुभवी शेतकऱ्यांकडून शिकत पुस्तके, लेख, वाचन व कार्यशाळांमध्ये सहभागी होत आणि अर्थातच इंटरनेटच्या माध्यमातून सुरू केला.

श्री. रामक्रिष्णन, प्रशिक्षण समन्वयक, एमएसएसआरएफ, कम्युनिटी ॲग्रोबायोडाव्हर्सिटी सेंटर, वायनाड यांनी जवळपास सात वर्षात अयुब यांनी लोकांना शिकवावे यासाठी उत्तेजन दिले.

अनेक व्यक्तींकडून व प्रकाशनांच्याद्वारे अयुब यांच्या कुटुंबाचा व एमएसएसआरएफ यांचा पाठिंबा असल्याने त्यांनी शेतकरी, निवृत्त व्यक्ती, महिला आणि विद्यार्थी यांच्याकरिता वर्ग सुरू केले.

अयुब यांनी भरपूर फळे, भाज्या, बांबू, मत्स्योत्पादन व स्थानिक वृक्ष यांची लागवड करीत वैविध्यपूर्ण रीतीने विकसित केलेले शेत

ज्ञान मिळवल्यानंतर त्यांना त्यांचे ज्ञान व अनुभव सर्वांना देणे, सांगणे ही त्यांची नैतिक जबाबदारी वाटली. एकदा शिकवणे सुरू केल्यानंतर अध्ययन संक्रमण फार महत्त्वाचे आहे हे त्यांना जाणवले. ते सांगतात की अनेक वर्षे शिकवित असताना ते त्यांच्या श्रोत्यांकडून अनेक गोष्टी शिकले. त्यांचा संवाद हा दोन्ही बाजूंचा होता. केवळ गेल्या एक वर्षात त्यांनी घेतलेल्या वर्गात १००० पेक्षा अधिक लोक होते व कोविडचे नियम पाळून त्यांनी हा वर्ग घेतला हे विशेष.

श्री. अयुब यांनी विविध विषयांवर वर्ग घेतले. सेंद्रीय व्यवस्थापन पद्धती, हवामानानुकूल स्वीकृत पद्धती, व्हिएतनामचे मिरे लागवडीचे प्रारूप, पशुधन आणि मत्स्योत्पादन व्यवस्थापन, पपयींची लागवड, जमिनीचे व्यवस्थापन, जीवामृतासारख्या फिश अमिनो यासारख्या काही सेंद्रीय खतांची निर्मिती अशी काही त्यातील नावे सांगता येतील. त्यांनी शाश्वत शेतीवर विशेष लक्ष केंद्रित केले. ज्याकरिता संपूर्ण पर्यावरणाचा विचार केला जातो. त्याचे सत्र हे शास्त्र आणि प्रत्यक्ष अनुभव यांचे नेमके मिश्रण असते. ज्याद्वारे ते शिकणाऱ्यांना शेतीतील अनुभवातून नेमकी दृष्टी देतात. अर्थशास्त्राची पार्श्वभूमी आणि शेतीचा अनुभव यामुळे श्री. अयुब यांचे वर्ग हा ज्ञानाचा परिणामकारक मिलाफ आहे.

सृजनशील पद्धतींचे अनुसरण करताना श्री. अयुब पिकांमधील विविधता जपण्यासाठी प्रेरित करतात जसे की विविध भाज्या, फळे, स्थानिक वृक्ष व पशुधन यांची शेतावर योग्य रीतीने मांडणी करणे. त्यांचे स्वतःचे शेत हे स्थनिक गायींच्या वाणाचे स्थान आहे. कुक्कुटपालन, मत्स्यपालन, विविध प्रकारची फळे (उदा. आंबा, पेरू, केळी, पपई, ड्रॅगन फ्रुट, चिकू, लिची, रॅमब्युटन, सीताफळे, मलबेरी मिरॅकल फ्रूट, ॲवाकॅडो, मॅगोस्टोन, डाळिंब इत्यादी).

भाज्या, कॉफी, नारळ, मिरे, दालचिनी, बांबू, कडूलिंब, सुपारी, शेवगा आणि इतर स्थानिक वृक्ष हे सारे त्यांच्या स्वतःच्या शेतावर आहे.

श्री. अयुब यांच्या बाबतीतील प्रेरणादायी मुद्दा असा आहे की, त्यांच्या शिकविण्यामध्ये नफादायक व शाश्वत शेती करण्याबाबत सुंदर संयोग दिसून येतो. प्रत्यक्ष शेतात सत्र आयोजित करण्याचा आग्रह ते धरतात. कारण त्यांचा ठाम विश्वास आहे की, शेतकऱ्यांनी संपूर्ण पर्यावरण व्यवस्था समजून घेतली पाहिजे. ज्यामध्ये पिके, जमीन, सूक्ष्म जिवाणू, कीटक यांचा अंतर्भाव आहे. या सर्वांचे कार्य समजून घेणे आवश्यक आहे ज्यामुळे पर्यावरणाचा समतोल साधला जातो. ''माझ्या पूर्वजांकडून मला ही जमीन अत्यंत शुद्ध स्वरूपात मिळाली व मी ती तशीच पुढील पिढीला द्यायला हवी.'' असे ते नमूद करतात. सत्रातील वर्गांशिवाय अनेक जण त्यांच्या शेतात प्रत्यक्ष जाऊन शिकतात. दरवर्षी शेतकी विद्यापीठातील विद्यार्थी व परदेशातील लोक त्यांच्या शेतात येतात आणि ज्ञानाची देवाणघेवाण

Box 1 : **श्री. अयुब यांनी सांगितलेल्या काही तांत्रिक बाबी**

मिरे लागवडीचे व्हिएतनामचे प्रारूप (मॉडेल)

व्हिएतनाममध्ये मिरे लागवडीचे मॉडेल, ज्यामध्ये एक सिमेंटचा खांब स्टँडसारखा उपयोगात येतो, ज्यावर मिऱ्याच्या वेली चढवल्या जातात. झाडाऐवजी त्याचा उपयोग केला जातो. ही पद्धत तीव्र घनता लागवडीचा अवलंब करते. पोषक द्रव्यांचा पूर्ण वापर केला जातो. अर्थात थंड हवामानात ही पद्धत सोयीची आहे. उष्ण हवामानात सिमेंट गरम होऊन त्याचा पिकावर अयोग्य परिणाम होईल.

पपई लागवड – अस्थिर बाजारामुळे श्री. अयुब यांना पपई लागवडीमध्ये तोटा झाला. परंतु पिकांच्या वेळा बदलून आणि पपईमधून निघणारे 'पॅपेन' हे द्रव्य काढून त्यांनी उत्तम नफा मिळवणे सुरू केले. इतर शेतकऱ्यांच्या फायद्यासाठी त्यांनी त्यांचा हा अनुभव सांगितला.

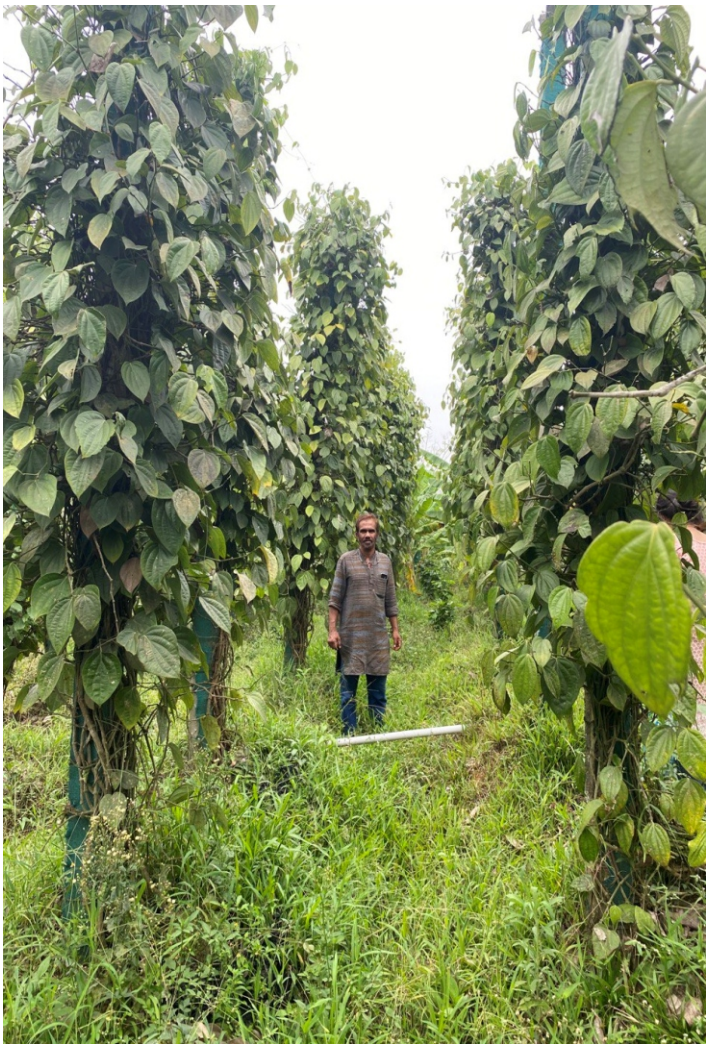
करतात. शेतकी अधिकारी आणि इतर सरकारी खात्यातील अधिकारी व समाजसेवी संस्था देखील त्यांच्या शेताला भेटी आयोजित करतात.

श्री. अयुब हे समाज माध्यमांवरही बरेच सक्रिय आहेत. तेथे ते शेतकऱ्यांच्या प्रश्नांना उत्तरे देतात. पीक व्यवस्थापन, विक्री इत्यादी बाबतीतील त्यांचे ताजे अनुभव व आवश्यक ती माहिती ते सांगतात. फेसबुक व व्हाटस्ॲप माध्यमातून हे सारे सांगतात. केवळ फेसबुकच्या माध्यमातून ते जवळपास १०,००० भारतीय शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचतात. त्यांचे फेसबुक पेज https ://www.facebook.com/ayoobkrishiwaynad.thotoli येथे उपलब्ध आहे. ज्यावर ते त्यांचे अनुभवसिद्ध ज्ञान मांडतात.

शिकवण्यामुळे श्री. अयुब यांच्यामध्ये स्वाभिमान जागृत झाला आहे. रिसॉर्ट, शेते, इस्टेट मालक यांनाही ते मार्गदर्शन करतात. सत्र घेण्यासाठी त्यांना आमंत्रित केले जाते. त्यांच्या शेतीच्या प्रवासात श्री. अयुब यांना सरकारी व बिगर सरकारी संस्थांकडून विविध पुरस्कार देऊन सन्मानित केले आहे.

भविष्याची आशा

येत्या काही वर्षात श्री. अयुब यांना समाज माध्यमाचा व स्थानिक संपर्काचा वापर करून उत्तम विक्रीचे जाळे तयार करावयाचे आहे. सामान्य जनांसाठी सेंद्रीय शेतीला चालना देणे ही त्यांची दुसरी योजना आहे. ज्यांना सेंद्रीय पद्धतीने पिके घ्यावयाची इच्छा आहे. त्यांच्यासाठी शेतातील थोडी जागा राखून ठेवणे असे याचे स्वरूप असेल ही योजना लवकरच सुरू होईल; अनेक लोकांनी यात

अयुब मीरेपूड लागवडीच्या व्हीएतनाम मॉडेलसारख्या नवनवीन तंत्राचा अवलंब करतात

रुची दाखवली आहे. शेती करणे, शिकवणे, इतर शेतकऱ्यांकडून शिकणे हेच त्यांचे जीवितकार्य असणार यावर श्री. अयुब अत्यंत ठाम आहेत. त्यांची शासनाला केवळ एकच मागणी आहे की, धोरणात्मक शेतकऱ्यांना पाठिंबा द्यावा. कारण बदलत्या हवामानात, जंगली श्वापदांशी होणाऱ्या संघर्षात, रासायनिक द्रव्यांच्या अति वापराच्या काळात व शास्त्र आणि प्रात्यक्षिकातील दरी वाढण्याच्या काळात शेतकरी समाजापुढे भीषण समस्या, मोठी आव्हाने उभी आहेत.

Archana Bhatt, Vipindas and Divya P R
MSSRF-Community Agrobiodiversity Centre,
Puthoorvayal, Kalpetta,Waynad
Kerala-673577
E-mail: archanabhatt1991@gmail.com

मराठी अनुवाद : श्रीमती वनिता हिंगे

Source : *Weaving a classroom of hope in the farm, LEISA India, June 2022*